



РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

І.І. НАВАСЕЛЬЦАВА

ПАРАЎНАННЕ І ФОРМЫ ЯГО ВЫРАЖЭННЯ Ў ПАЭЗІІ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Адным з метадаў пазнання аб'ектыўнай рэчаіснасці, выяўлення сувязей паміж рэаліямі навакольнага свету з'яўляецца метада параўнання. Параўнанне – "мастацкі троп, у аснове якога ляжыць супастаўленне дзвюх з'яў з мэтай іх характарыстыкі адной праз другую" [1, 160], гэта адзін з выпрабаваных моўных сродкаў, з дапамогай якога дасягаецца трапная характарыстыка пэўных прадметаў ці ствараецца яркі запамінальны вобраз. У адрозненне ад іншых выяўленчых адзінак, параўнанне мае больш свабодную спалучальнасць кампанентаў, таму што "...параўнанню паддаецца літаральна ўсё" [2, 234].

Параўнанне стала ўвайшло ў арсенал паэтычнай мовы Ніла Гілевіча. Яно выкарыстоўваецца паэтам не толькі ў якасці сродку інфармацыі аб навакольнай рэчаіснасці, але і як неабходны сродак мастацкай мовы (троп).

Ніл Гілевіч шырока карыстаецца параўнальнымі канструкцыямі. Параўнальнай канструкцыяй лінгвісты лічаць такую канструкцыю, якая мае параўнальны сэнс, адпавядае патрэбам сказа і складаецца з рэферэнта (таго, што параўноўваецца), агента (таго, з чым параўноўваецца рэферэнт), асновы параўнання (дзеянне ці прыкмета, згодна якім параўноўваецца рэферэнт і агент) [3, 12]. Самай папулярнай формай выражэння параўнання ў беларускай мове з'яўляецца параўнальны зварот (слова або група слоў, далучаныя да асноўнага слова пры дапамозе параўнальных злучнікаў і якія служаць для раскрыцця або ўдакладнення зместу іншых слоў або словазлучэнняў шляхам параўнання) [4, 128].

Параўнальныя канструкцыі з вобразным зваротам адрозніваюцца спосабам рэалізацыі параўнання, г.зн. граматычнымі формамі выражэння рэферэнта і агента параўнання. Формы выражэння залежаць ад таго, што з чым параўноўваецца: два розныя прадметы ці з'явы або пэўныя рысы аднаго прадмета. На аснове супастаўлення структуры, семантыкі, граматычных форм выражэння і сінтаксічных сувязей кампанентаў параўнальных канструкцый з вобразным параўнальным зваротам у паэтычнай мове Ніла Гілевіча вылучаюцца наступныя іх разнавіднасці:

параўнальныя канструкцыі з вобразным параўнальным зваротам, які характарызуе рэферэнт праз якасць агульнага для яго і агента дзеяння;

параўнальныя канструкцыі з вобразным параўнальным зваротам, які характарызуе рэферэнт праз якасць агульнай для яго і агента прыкметы;

параўнальныя канструкцыі з вобразным параўнальным зваротам, які характарызуе рэферэнт праз кантэкстуальную якасць.

У параўнальных канструкцыях з вобразным параўнальным зваротам, дзе агент параўноўваецца з рэферэнтам на аснове агульнага для іх дзеяння, па-

раўнальны вобразны зварот выступае як сродак умацнення нагляднасці і канкрэтызацыі ствараемага вобраза з'явы, названай рэферэнтам. Адначасова з гэтым ён з'яўляецца сродкам рэльефнай характарыстыкі асновы параўнання з мэтай больш глыбокага пазнання сутнасці рэферэнта. Ступень канкрэтызацыі вобразнай характарыстыкі рэферэнта залежыць таксама і ад формы граматычнага выражэння агента (слова ці словазлучэнне).

Калі агент і рэферэнт параўнання называюць розныя рэаліі, то яны выражаюцца граматычнай формай назоўнага склону назоўнікаў: *Дзядуць, а толькі і цікуе, як за здабычаю каршун, каб дзеўку злэпаць дзе якую, і каб пры тым не ўзняўся шум* [5, 91]; *Над ім шчаслівая Гілена пылае, дыхае, як жар* [2, 40]; *Як стужка, віецца дарога між гоняў* [6, 22]; *Блізняткі – спухлі, пасіпелі і згаслі ўраз, як светлячкі* [2, 68]; *Як звабна блізка, нібы зорка, радзімка ззяла на шчацэ* [2, 27] і інш. Агент у такіх параўнальных канструкцыях, з аднаго боку, мае дастаткова цесную сувязь з рэферэнтам-дзеянікам. Гэта, па-першае, сэнсавая сувязь, паколькі даецца вобразная характарыстыка рэферэнта, а, па-другое, гэта граматычная сувязь, якая выяўляецца ў супадзенні граматычных форм выражэння. З другога боку, тут відавочна сувязь агента з дзеясловам-выказнікам, які выступае ў якасці асновы параўнання, паколькі граматычна параўнальны вобразны зварот залежыць ад гэтага дзеяслова.

Напрыклад: *Гармонік выгінаўся, як дуга* [6, 372] Гармонік ^{які?} як дуга ^{як?} выгінаўся.

У дачыненні да рэферэнта-дзеяніка такі параўнальны вобразны зварот можна разглядаць як прыдатак, які выражае тлумачальныя адносіны, а ў дачыненні да дзеяслова-выказніка параўнальны вобразны зварот выступае як акалічнасць і выражае падпарадкавальныя адносіны.

Пры выражэнні агента формамі дзеепрыметнікаў ці прыметнікаў рэферэнт характарызуецца праз якасць дзеяння, якое залежыць ад іншых суб'ектаў ці ўласцівых рэферэнту прыкмет: *Яна, нібы падсечанае дрэўца, упала ніц на ложак свой...* [5, 49]; *Нібы напятая струна, прасцерлася канава* [6, 280]; *Сядзіць, што ўвінчаны, у сталіцы і піша... толькі пра калгас* [7, 32]; *Згіне подласць і з ёй прападзе ананімка апошняя – беззваротна, бяследна, як кінуты ў мора пятак* [8, 43]; *Як шалёны, бубен калаціўся* [6, 372]; *Сцяпан, бы ўджалены, адразу падскокнуў з ложка* [2, 52].

Дзеяслоў для паэта — ключавы элемент у творы. Таму натуральна, што паэтычнай мове Ніла Гілевіча найбольш уласцівы вербальныя (дзеяслоўныя) параўнанні (кампаратывныя вобразныя адзінкі, якія характарызуюць, дэтэрмінуюць, кваліфікуюцьна вызначаюць працэс). Семантычным сродкам сувязі паміж рэферэнтам і агентам параўнання выступае дзеяслоў, які і выяўляе тыя інтэгральныя прыкметы, на аснове якіх збліжаюцца рэферэнт і агент. Агент параўнання прымыкае да дзеяслова і ў залежнасці ад яго семантыкі стварае вобразную, эмацыянальную характарыстыку рэферэнта параўнання. Дзеясловы дапамагаюць паэту дакладна выяўляць асаблівасці працякання, рэалізацыі дзеяння, яго інтэнсіўнасць і градацыю: *То зліўшы гукі ўсе ў адзін, яна* (песня — І. Н.), *як вадаспад, раўла, гула, шумела, на цэлы свет раскаціста грымела* [8, 91]; *Але, як зярняты з угрэтай раллі, слязамі і кроўю палітыя, ізноў прарасталі, буялі, цвілі бяссмертныя родныя літары!* [6, 241]; *Дзяўчаты, перад сном, нібы птушкі пудкія, выляталі нячутна з хаты да нагледжаных днём трыпутнікаў* [8, 137]; *Як ластаўка, дзяўчынка вытырхае з двара* [8, 100] і інш. Шырокаўжывальнасць вербальных параўнанняў абумоўлена дынамізмам паэзіі Ніла Гілевіча, калі асноўная сэнсавая нагрузка кладзецца менавіта на дзеяслоў.

У параўнальных канструкцыях з вобразным параўнальным зваротам, які характарызуе рэферэнт на аснове агульнай для яго з агентам прыкметы, рэферэнт адрозніваецца ад папярэдніх марфалагічным выражэннем асновы параўнання. Звычайна гэта формы прыкметнікаў і прыслоўяў, якія часцей за ўсё выконваюць функцыю дапасаванага азначэння пры рэферэнце параўнання. Калі рэферэнт і агент называюць розныя рэаліі, то вобразны параўнальны зварот выступае ў складзе разгорнутага азначэння да рэферэнта — дзейніка, дапаўнення, акалічнасці. Пры рэферэнце-дзеяніку агент параўнальнага вобразнага звароту мае аднолькавыя з ім граматычныя формы выражэння: склон, лік (часам), род. І хаця такі вобразны параўнальны зварот вызначае якасць прыкметы рэферэнта (меру, ступень выяўлення), тлумачальная сувязь з рэферэнтам тут пераважае. Таму сінтак-

січную функцыю параўнальнага вобразнага звароту ў гэтым выпадку трэба разглядаць як функцыю недапасаванага азначэння: *Колькі кветак ля ракі! Сінія, як вочкі, незабудкі і браткі, смолкі і званочки* [7, 259]; *І таўку таўкачом вялізным цеста чорнае, як зямля* [6, 395]; *І дзед Кашчэй сухі, як корч, ідзе* [6, 393]; *Гладкі, тойсты, як пучок, дацэнт падняўся з месца* [7, 95]; *Люд на пляжы — агрэсіўны, мора — цёплае, як пойла* [6, 350].

Знаходзячыся ў складзе разгорнутага азначэння пры рэферэнце-дапаўненні ці — акалічнасці, агент не супадае з ім у формах граматычнага выражэння, але захоўвае сэнсавую сувязь. З асновай параўнання ён звязаны як па сэнсу, так і сінтаксічна. Гэта дазваляе разглядаць яго сінтаксічную функцыю як акалічнасную ў дачыненні да асновы параўнання: *Раўніна раздэрта крыж-накрыж вадюю — то чорнай, як дзёгаць, то ржава-рудую* [8, 228]; *Трава наўзбоч авеяна сівым, як прысак, пылам* [6, 70]; *Зняйкавеў, застыў ва ўсмешцы — нядобрай, як аскал тхара* [5, 33].

Калі вобразны параўнальны зварот уваходзіць у склад іменнага выказніка, то ён характарызуецца двухбаковай сувяззю як з рэферэнтам-дзеянікам, так і з выказнікам — асновай параўнання: *Два азярцы ў цішы лясной такія роўныя абодва, нібы блізняты між сабой* [6, 96].

Параўнальныя канструкцыі з вобразным параўнальным зваротам, які характарызуе рэферэнт праз кантэкстуальную якасць, адрозніваюцца ад папярэдніх гадоўным чынам структурна, паколькі адсутнічае лексічна выражаная аснова параўнання. Рэферэнт параўноўваецца з агентам праз знешні ці ўнутраны змест, функцыянальнае падабенства, якое падказваецца сітуацыйным кантэкстам. Там, дзе сітуацыйна аснова параўнання не можа быць вызначана, дыягнастычным яе паказчыкам з'яўляецца дадатковы кантэкст, аўтарскі каментарый, постпазіцыйна ўключаны ў структуру параўнальнай канструкцыі: *Была дзяўчына, як вясёлка: уся свяцілася ажно* [5, 26]; *Як бярозка ў лесе, вырасла яна: І такою чыстай, і такой ціхмянай* [6, 400]. На думку некаторых лінгвістаў, такія параўнальныя канструкцыі "нагадваюць двухчленны паралелізм, аднак ні зместам, ні формай не збліжаюцца з ім. Вобразны параўнальны зварот тут выражае асабліваць чалавека і прыроды, чалавека і прадмета ў адрозненне ад двухчленнага паралелізму, які паказвае на тоеснасць" [9, 21–22].

У паэтычнай мове Ніла Гілевіча сустракаюцца і параўнальныя канструкцыі з параўнальна-раўналежным (тоесным) зваротам [10, 175]. Мэтаю параўнання ў такіх канструкцыях з'яўляецца не вобразная характарыстыка рэферэнта, як у канструкцыях з вобразным параўнальным зваротам, а лагічнае супастаўленне рэалій, якія параўноўваюцца для ўстанаўлення паміж імі тоесных адносін, адпаведнасці, агульных для іх прыкмет або дзеянняў. У структуру сказа параўнальна-раўналежны зварот уводзіцца пры дапамозе злучнікаў "як", "як і", ад ужывання якіх залежаць адценні сэнсавага значэння параўнальнага звароту. Часцей за ўсё паэт выкарыстоўвае параўнальна-раўналежныя канструкцыі без суадноснага слова са злучнікамі "як і", "як", пры якіх агент выражае поўную адпаведнасць ці супадзенне з рэферэнтам параўнання па агульнай для іх прыкмеце ці дзеянні: *А ў Радопах суніцы завуць па-радопску "зуніцы" — як і ў нас, толькі першая літара трошкі звачэй. Як і ў нас, тут вясёла бруязца лясныя крыніцы, і ў дзятвы, як і ў нашай, праменіцца сонца з вачэй. Як і ў нас, тут паветра сунічным прапахла настоем. А яшчэ — баравою, здаровай, смалістай сасной. Як і ў нас, палавее на доспеве жыта густое і вясёлля жайранкі пятаюць вецер струной* [6, 287]; *Тут* (у піянерскім лагеры — І.Н.) *кожны, як дома, у роднай сям'і, тут самы прыгожы куток на зямлі* [7, 243]. У прыведзеных прыкладах агент параўнальна-раўналежных канструкцый выражаны формамі займенніка і ўскосных склонаў назоўнікаў, а рэферэнт выступае ў якасці аб'екта, на які накіравана дзеянне ці прыкмета. Тут канструкцыя атрымлівае дадатковыя сэнсавыя адценні абагульнення і абсалютнай тоеснасці. Параўнальна-раўналежныя звароты ў сказе выдзяляюцца ў асобную сэнсавую і інтанацыйную адзінку. Яе значэнне ў значнай ступені залежыць ад месца знаходжання такой параўнальнай канструкцыі ў сказе. Найчасцей паэт уводзіць такія параўнанні ў пачатку ці сярэдзіне выказвання. У такім выпадку параўнальна-раўналежны зварот набывае адценне, якое ўласціва пачочным ці ўстаўным кампанентам сказа. На думку некаторых лінгвістаў, параўнальна-раўналежны зварот у сказе трэба разглядаць як своеасаблівую сінтаксічную адзінку, якая займае прамежкавае ста-

новішча паміж даданым сказама і членам сказа ці наогул як устаўны член сказа [3, 92, 11, 45–46]

Структура параўнання ў мове паэтычных твораў Ніла Гілевіча самая розная: ад двухслоўных канструкцый да разгорнутых вобразна-асацыятыўных малюнкаў. Напрыклад: *Пачвара-старасць красу жывую есць, як моль* [5, 92]; *Які шчаслівы дом: дзяцей — што бобу!* [6, 356]; *Душа паэта — то ж рэактар вечны, што выпраменьвае часціцы болю і сотні тысяч сэрцаў чалавечых бамбардзіруе імі без адбою, каб шляхам ядзернага расшчаплення прывесці ў рух энергію сумлення* [8, 197]; *А быў Кузьма дзяцюк, што дуб — высокі, дужы, зграбны. Як шула — плечы, хмарай — чуб і бас, як звон, прывабны* [7, 93]; *Калі не чуеш ты яго (слова — І.Н.) такім — як полымя на ветры — трапяткім, бунтоўным, як віно, што дно ўзрывае, або гаючым, як вада жывая, — тады пакінь паэзію, пакінь. Бог ад цябе твой дар яшчэ хавае* [12, 408].

Разгорнутыя зрокава-гукавыя асацыяцыі параўнанняў асабліва ўжываюцца паэтам у мове твораў, адрасаваных дзецям: *Хлапчучок-баравічок, // Буры капялюшык, // Ледзьве вылез малышок // На святло з пялюшак* [7, 276].

У залежнасці ад разнастайнасці афармлення марфалагічных і сінтаксічных сродкі выражэння параўнанняў, безумоўна, уплываюць у пэўных выпадках на семантыку канструкцый, іх экспрэсіўнасць і сінтаксічныя функцыі. Параўнальны зварот, характарызуючы прадмет, прыкмету прадмета, якасць дзеяння, цесна "ўрастае" ў сказ, выконваючы функцыю яго члена. Паэт найчасцей ужывае параўнальны зварот, які з'яўляецца ў сказе акалічнасцю (*І, растрыбушаныя, сыпяца, як гнёзды восаў, гарнізоны* [8, 112]); выказнікам (*І чысты, юны твар дзяўчыны — нібы ліля на зары* [5, 22]); радзей — азначэннем (*А масцю — як спелае жыта была* [6, 411]).

Часцей за ўсё параўнанне ўводзіцца паэтам у канву мастацкага твора пры дапамозе злучнікаў *як, нібы, што, быццам, як быццам, бы, нібыта*. Функцыянаванне параўнанняў са злучнікама *як* у творах паэта суразмерна з іх існаваннем у беларускай літаратурнай мове. Таму нагуральна, што яны ў паэзіі Ніла Гілевіча складаюць пераважную большасць. "Размытыя" семантычныя межы злучніка *як* у беларускай мове садзейнічаюць кантамінацыі значэнняў, адцяняюць індывідуальны спосаб арганізацыі параўнанняў, а такім чынам з'яўляюцца стылявой рысай. Магчыма, у гэтым выпадку трэба гаварыць аб творчым бачанні паэта, непаўторным у раскрыцці навакольнага свету.

Ужываючы кампаратыўныя (ад лац. *comparativus* — параўнальны) фразеалагізмы, Ніл Гілевіч адбірае тыя, якія найбольш мэтазгодны і адпавядаюць зместу выказвання. Пры дапамозе гэтых вобразных сродкаў паэт падкрэслівае з ўсёй дакладнасцю асобныя рысы людзей, іх учынкі, фізічны і псіхічны стан, дзеянне: *Так проста не глядзець, як кот на сала* [6, 422]; *І са двара, як да халеры, панёсся вулачкай крывой* [5, 43]; *Супроць яго — як ноч і дзень!* [5, 102]. Злучнік *як* — вельмі істотны кампанент кампаратыўных фразеалагізмаў. Ён адыгрывае ў фразеалагізме "арганізацыйную" ролю [13, 116], яго нельга прапусціць, бо ў такім выпадку выслоўе дэфразеалагізуецца, страціць сэнс.

У паэтычнай мове Ніла Гілевіча ёсць і бяззлучнікавыя параўнанні, якія выражаюцца назоўнікамі творнага склона. Такія параўнанні характарызуюць прадмет параўнання пры дапамозе працэсуальнай прыкметы, да якой прымыкае назоўнік у творным склоне. *Хусцінка золатам кляновым цвіла на згорбленых плячах* [5, 96]; *Брусніцамі спелымі — кроў на імхах* [6, 110]; *Раненай арліцай падляцела ў гневе* [6, 108]; *І зноўку жажлівая смерць-невідзімка свіцовай асой упілася ў гада* [6, 22]; *І ныраў у хвалях месяц белы неспайманай серабрыстай рыбінаю* [6, 256]; *Вочы маці! У доўгія зімнія ночы вы над намі вясельмі зоркамі ззялі* [8, 19] і інш. У творах паэта параўнанні, аформленыя творным склонам параўнання, з'яўляюцца вельмі прадуктыўнай формай выражэння імпліцытнага значэння. Такая форма параўнанняў характэрна ў прыватнасці для беларускага фальклору.

Паводле фальклорнай традыцыі паэт па-майстэрску стварае загадкі, цалкам заснаваныя на параўнанні: *Залатая бочачка // Уранку пакацілася — // Ні стука-ту, // Ні грукату, // Не ўпала, // Не разбілася, // Калі ж на красавалася — // За цёмны лес схавалася (сонца)* [7, 299]; *Касцёр пад дрэўцама не гарыць, // Кацёл не*

грэўся, а кініць. // Кініць, кініць, не выкінае, // Кранеш рукою — апякае (мурашнік) [7, 291] і інш.

Такім чынам, у мове паэтычных твораў Ніла Гілевіча параўнанні з'яўляюцца дзейным сродкам эмацыянальнага ўздзеяння на пачуцці чалавека, індывідуалізацыі і абагульнення ў апісанні. Яны дапамагаюць выклікаць зрокавыя і слыхавыя асацыяцыі, надаючы вобразам большую нагляднасць і дакладнасць. З дапамогай параўнанняў паэт стварае выразныя, запамінальныя партрэты людзей, раскрывае ўнутраны свет лірычнага героя, устанаўлівае ўзаемасувязь стану чалавека са станам навакольнай рэчаіснасці, маляўніча і ярка адлюстроўвае карціны беларускай прыроды, родных краявідаў. Традыцыйныя, агульнавядомыя параўнанні Ніл Гілевіч творча і вынаходліва пераапрацоўвае адпаведна свайму светаўспрыманню, уласнаму жыццёваму вопыту, неад'емнаму ад жыццёвага вопыту народа. Кожнаму тэму паэт надае спецыфічную стылістычную нагрукку. Параўнанне выкарыстоўваецца Нілам Гілевічам і як сродак асацыятыўнай вобразнасці, псіхалагічнага паралелізму, і як сродак стварэння мастацкай дэталі, філасофскіх вывадаў з асабістых жыццёвых назіранняў. Безумоўна, усе гэтыя характэрныя параўнанні ўласціва сці рэалізуюцца толькі ў кантэксце, у цеснай узаемасувязі з іншымі мастацка-выяўленчымі сродкамі мовы, якія і надаюць паэзіі Ніла Гілевіча выразнасць, непаўторнасць, вытанчанасць і экспрэсіўнасць.

Літаратура

1. Лазарук М.А., Ленсу А.Я. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў. Мн., 1983.
2. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. М., 1972.
3. Широкова Н.А. Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения. Казань, 1960.
4. Юрэвіч А.Л. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн., 1962.
5. Гілевіч Н. Выбраныя творы. У 2 т. Мн., 1991. Т. 2.
6. Там жа. Мн., 1981. Т. 1.
7. Там жа. Мн., 1981. Т. 2.
8. Там жа. Мн., 1991. Т. 1.
9. Рабкевіч В.І. Параўнальныя канструкцыі ў мове беларускай мастацкай літаратуры. Мн., 1973.
10. Беларуская граматыка. У 2 ч. / АН БССР. Ін-т мовазн. імя Я. Коласа; Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. Ч. 2: Сінтаксіс. Мн., 1986.
11. Рабкевіч В.І. Параўнальныя звароты // Навук. працы Мінск. пед. ін-та імя М. Горкага. Мн., 1974. Т. 5. Вып. 1.
12. Гілевіч Н. Любоў прасветлая. Мн., 1996.
13. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1969.

Г.Л. ИВАНЕНКО

РОЛЬ ДЕЛОВОЙ ИГРЫ В ОВЛАДЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

Как известно, все, чему обучается человек, он будет использовать в своей предстоящей деятельности. Студенты экономического вуза, изучая иностранный язык, прежде всего ориентируются на то, какое практическое применение могут иметь приобретенные ими знания, навыки и умения в их будущей профессиональной деятельности. Такой "прагматический" подход к усвоению знаний объясняется реалиями наших дней и вполне оправдан, особенно в условиях, когда студенты изучают одновременно более десятка различных академических дисциплин и вынуждены дифференцировать их на предметы "первого" (наиболее важные для их будущей профессиональной деятельности) и "второго порядка". В экономическом вузе, где подавляющее большинство изучаемых предметов носит экономическую направленность (уже непосредственно ориентировано на будущую профессиональную деятельность), такому предмету, как иностранный язык, значительно